

UDC 930.85(4–12)

YU ISSN 0350–7653

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

XXXIV

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

Rédacteur

LJUBINKO RADENKOVIĆ

Directeur de l'Institut des Etudes balkaniques

Membres de la Rédaction

FRANCIS CONTE (Paris), DIMITRIJE DJORDJEVIĆ (Santa Barbara),
MILKA IVIĆ, DJORDJE S. KOSTIĆ, LJUBOMIR MAKSIMOVIĆ,
DANICA POPOVIĆ, BILJANA SIKIMIĆ,
ANTHONY-EMIL TACHIAOS (Thessalonique), NIKOLA TASIĆ,
SVETLANA M. TOLSTAJA (Moscou), GABRIELLA SCHUBERT (Jena),
KRANISLAV VRANIĆ (secrétaire)

BELGRADE
2004

јање света као извора греха. Коначно, фрањевци су понудили верницима историјски модел хришћанина који треба да следи Христов пут - стигматизираниог светог Фрању.

Са фином мером између учености и одржавања напетости романа, Жак Ле Гоф је понудио занимљиву причу

читаоцима, али и изузетно инспиративну студију за стручну публику, која отвара нове могућности и путеве размишљања о овој теми. Ле Гоф је успео да у сажетој писаној форми прикаже веома особену личност светог Фрање, али и његов удео у историји религије, цивилизације и, нарочито, промену сензибилитета друштва.

Валентина Живковић

СТАРИ СРПСКИ АРХИВ,

Филозофски факултет Београд, Филозофски факултет Бања Лука,
Филозофски факултет Српско Сарајево, Историјски институт Бања Лука, Ме-
ђуопштински историјски архив Ваљево, Историјски архив Чачак

Проучаваоцима наше прошлости, посебно медијевистима, добро је позната потреба за објављивањем јединственог корпуса српских средњовековних докумената, пре свих - повеља. С обзиром на велики значај ове врсте извора за истраживање стварних основа друштвених односа у средњем веку (право, социјалне и економске структуре, демографија, привреда), а у доброј мери и историје идеја (књижевност, богословска мисао, политичка идеологија), може се рећи да систематски рад на издавању повеља треба да буде преваходни задатак историчара (у ширем смислу) и филолога. Квалитетна обрада документарне грађе је уосталом неопходан предуслов за сваку историографску синтезу. Коначно, српски средњи век је оставио далеко више документарних него наративних извора: летописи, мемоари, биографије итд. малобројни су у односу на повеље.

И док је у многим земљама већ одавно састављен мање-више потпун *codex diplomaticus* са критичким издањима повеља, наше научне установе на том плану још увек нису дале очекивани резултат. Истраживачи су и данас упућени на старе и непотпуне збирке које су објавили појединци и које, уз ретке изузетке, не задовољавају захтеве савремене методологије издавања. Такво стање не би требало још дуго да потраје, јер од шездесетих година XX века САНУ припрема пројекат српског *Дипломатара*. Очекује се да први том овог зборника, у коме ће се наћи критичка издања докумената из периода пре 1321. године, ускоро буде спреман за штампу. Недостатак методолошког обрасца и праксе у систематском и критичком издавању повеља свакако је један од главних разлога што се још увек чека на српски *codex diplomaticus*. Јасно је дакле да је нашој дипломатици потребан

теоретски и практични подстицај да би могла да у догледно време изнедри потпун и квалитетан зборник све документарне грађе о прошлости Срба у средњем веку.

Систематско и критичко издавање средњовековних исправа задатак је часописа *Стари српски архив (ССА)*, који у сарадњи неколико научних установа излази као годишњак од 2002. године. У њему представљени научни радови остварују се у оквиру пројекта београдског Филозофског факултета при Министарству за науку под називом “Друштво у српској дипломатичкој грађи.” Поводом изласка из штампе трећег броја часописа (за годину 2004) даћемо приказ овог значајног научног подухвата.

У првом броју часописа прештампан је чланак А. Соловјева *О потреби издавања српског дипломатара*, објављен у Историјском часопису IV (1952-53). Његови би закључци могли да се прихвате као нека врста програмске оријентације *Старог српског архива*. Поред основног захтева за критичким начином издавања повеља, као и препоруке да се објављују не само ћириличка, већ и сва друга акта из унутрашње и спољне преписке наших средњовековних земаља, посебно је значајан закључак да на зборнику повеља треба да ради више стручњака, историчара и слависта, пошто једно лице и поред све своје стручности тешко може квалитетно и потпуно да обради све елементе овако комплексног посла. Јер потребно је веома добро владати неколиким областима истраживања као што су дипломатика, политичка и друштвена историја, историјска географија, језик, књижевност, богословље; а све то у једном релативно дугом историјском раздобљу и на широком простору, што подразумева више фаза друштвено-политичког развоја, више типова канцеларија, на неколико јези-

ка (старословенски, грчки, латински). Покушаји систематског објављивања дипломатичке грађе у прошлости показују да појединци нису могли успешно да одговоре овим захтевима, иако су у питању били најугледнији научници (као Ф. Миклошич, Љ. Стојановић, С. Новаковић).

У *Старом српском архиву* наша наука први пут у правом смислу остварује захтев да се ова врста посла повери одбору стручњака. Ту су заједно на делу већ искусни и добро познати научници старије и средње генерације и млади истраживачи, којима су радови објављени у часопису уједно и први значајни самостални кораци у струци. Тим сарадника чине историчари средњег века, професори и асистенти Филозофског факултета у Београду (С. Ћирковић, Р. Михаљчић - главни уредник, А. Веселиновић, С. Мишић, С. Марјановић-Душанић, М. Шуица, Ђ. Бубало, Ј. Мргић-Радочић), млађи сарадници Историјског института у Београду (С. Бојанин, С. Рудић, Н. Порчић, Д. Живојиновић, А. Фостиков) и Балканолошког института САНУ (Ж. Вујошевић). Веома је значајно присуство два стручњака за старословенски језик - Т. Суботин-Голубовић (Филозофски факултет Београд) и И. Шпадијер (Филолошки факултет Београд). Сваки од поменутих истраживача даје прилоге из области која му је блиска или којом се тренутно бави, било да је у питању одређени временски период (Србија пре и после проглашења Царства, Деспотовина), или одређена територија (Србија, Босна, Дубровник). Све понуђене радове прегледају чланови редакцијског одбора, сваки са посебним освртом на област за коју је уже специјализован (нпр. С. Марјановић-Душанић за дипломатичку анализу, С. Мишић за историјску географију), општу рецензију дају С. Ћирковић и Р. Михаљчић, а редакцију свих ста-

рословенских текстова и превода на модерни српски језик врше Т. Суботин-Голубовић и И. Шпадијер.

Уредништво *Старог српског архива* се није определило за објављивање повеља хронолошким редом из два практична разлога. Први смо већ наговестили у претходном излагању: сарадницима је остављена извесна слобода у избору докумената које ће обрадити, с обзиром на одређено временско раздобље или територију, тј. тип канцеларије, које су област њиховог посебног проучавања. Кажемо “извесна слобода”, јер се ипак даје препорука да се објављују документи из периода после 1321. године. Ово се тиче другог практичног разлога, јер на овај начин уредништво жели да припреми “подлогу” за други том српског *Дипломатара*, као што је истакао Р. Михаљчић у предговору за први број часописа.

Када је реч о територијалном обиму, у обзир за издавање долазе документи који се тичу средњовековних држава Србије и Босне, као и српских обласних господара после распада Царства. По типу, то су разноврсне исправе са правном садржином: владарске повеље и писма, међународни уговори, судска и приватноправна акта, а у највећем броју даровне повеље црквама и манастирима. Објављују се по могућности оригинални документи, а уколико нису сачувани, анализом постојеће копије (или више њих) истовремено се настоји на реконструкцији аутографа.

Припремајући издања средњовековних исправа, уредништво *Старог српског архива* базира свој рад на принципима модерне западноевропске дипломатике. У методолошком погледу, основу пружају достигнућа *бечке дипломатичке школе* са њеним начелом интегралне интерпретације документа, што значи давање подједнаког значаја анализи његовог садржаја и форме. У

практичном погледу, *Стари српски архив* у доброј мери следи образац по коме се повеље објављују у серији *Archives de l'Athos* париског CNRS-à (Centre nationale des recherches scientifiques). Реч је о пројекту који обухвата и повеље српских владара упућене светогорским манастирима и у коме учествују и наши стручњаци (С. Ћирковић, М. Живојиновић).

Сада ћемо изложити концепцију критичког издања једне исправе у *Старом српском архиву*. Најпре се даје краatak регест са главном темом документа - описом правног чина. Потом се излаже његов историјат са основним подацима о времену и месту издавања, о аутору и дестинатару, о карактеру исправе (оригинал, копија), њеним спољашњим одликама (материјал, димензије, тип писма) и упутом на место у коме се данас чува. Следи преглед ранијих издања, понекад уз њихову оцену и навођење разлика, ако постоје, у читању и интерпретацији. Текст ћириличких повеља преноси се у старословенском слогу са разрешеним скраћеницама и уз уважавање модерног правописа и интерпункције. У обзир се узимају и сви преписи, који се такође критички издају. Затим се даје превод исправе на савремени српски језик. Такође се, уз превод и коментаре, објављују евентуални каснији записи на документу. Следи дипломатичка анализа у којој се излажу карактеристике формулара исправе и по потреби расправља о датуму, аутентичности и о другим занимљивим и спорним елементима. Исцрпна обрада документа завршава се навођењем и објашњавањем у њему поменутих установа и важнијих термина, кратким информацијама о поменутих личностима и убицањем наведених топонима (по потреби се прилаже карта), све то са упућивањем на литературу. На крају, обавезно се даје снимак сваке исправе, на фотопапиру и по могућности у боји.

У прва два броја *Старог српског архива* објављена су укупно 22 документа: 17 из немањихке Србије и држава/области које су је наследиле, 4 из Босне и 1 из Дубровника. По типу то су 4 писма (писма-разрешнице) и 18 владарских повеља. Половина ових исправа издата је први пут критички и/или у целини, два акта до сада још нису објављивана, а остали су углавном познати из старих и тешко приступачних издања. Ограничења у простору и задацима овог чланка не дозвољавају нам да се позабавимо приказивањем сваког издања посебно. Осврнућемо се ипак на неколико радова који по теми и резултатима привлаче посебну пажњу.

Анализа докумената омогућила је да се код појединих расправе спорна или до сада неразјашњена питања о аутентичности, датирању или неким општијим темама. Издвајамо две повеље из "спорног" *мрачког комплекса* чију аутентичност настоје да докажу С. Мишић (повеља Стефана Дечанског из 1330, *ССА I*) и С. Марјановић-Душанић (повеља краља Душана из 1339, *ССА II*). У овом смислу значајно је и издање повеље братског сабора манастира Хиландара из 1332 (Д. Живојиновић, *ССА II*), уз ауторов закључак да се не ради о интерполисаном документу, како се до тада мислило, већ о аутентичном акту у коме се свесно изврћу одређене чињенице. Као прилог познавању фалсификата и поступака кривотворења Ђ. Бубало је у *ССА II* приредио прво критичко издање фалсификоване повеље цара Уроша о Стонском дохотку (датирана 1358). Његова подробна анализа расветлила је све битне чињенице везане за повод, време, место и извршиоца фалсификовања, а указала је и на предлошке за овај лажни документ. Датирањем повеља нарочито су се позабавили С. Марјановић-Душанић, која је у *ССА I* утврдила 1306. као годину издавања

повеље краља Милутина за опатију Св. Марије Ратачке и А. Веселиновић, који претпоставља да недатирана повеља Стефана Лазаревића манастиру Милешеви потиче из 1414/15. године (*ССА II*). С. Ћирковић је у *ССА I* објавио две по садржини готово идентичне хрисовуље деспота Угљеше и краља Вукашина властелину Новаку Мрасоровићу, издате у исто време (јануар 1366) и на истом месту (Скопље), које представљају прилог познавању односа савладарства између браће Мрњавчевића. У часопису је објављен једини сачувани акт краља Владислава II, писмо дубровачком кнезу и општини из 1323 (Н. Порчић, *ССА I*), као и прва позната повеља коју је Стефан Лазаревић издао као деспот, дарована деспотици Евпраксији 1404/05 (А. Веселиновић, *ССА I*). Повеља краља Твртка I Котроманића кнезу и војводи Хрвоју Вукчићу Хрватинићу из 1380. издата је први пут на изворном старословенском језику и у целини (Р. Михаљчић, *ССА I*). Коначно, научној јавности су представљене две до сада необјављене исправе: хрисовуља цара Душана Карејској келији из 1348 (Хил. 30, Д. Живојиновић, *ССА I*) и писмо-разрешница српског краља, највероватније Стефана Дечанског, за дубровчанина Андрију Пештића из 1323 (Н. Порчић, *ССА II*).

Поред рубрике са критичким издањима докумената (Дипломатичка грађа), Стари српски архив има и други део са насловом Прилози српском дипломатару, намењен радовима из помоћних историјских наука. Тиме је употпуњена веома значајна улога овог часописа у оживљавању и унапређивању српске дипломатике у теорији и пракси. У прва два броја, поред поменутог репринта чланка А. Соловјева о потреби издавања српског дипломатара (ССА I), налази се веома значајна „синтеза“ С. Ћирковића о повељама кнеза Лазара и његовој канцеларији

(ССА II), настала поводом књиге А. Младеновића Повеље кнеза Лазара. Текст. Коментари. Снимци, Београд 2003. Прилоге о посебним дипломатичким темама дали су Ђ. Бубало, О називу и времену настанка пописа имања Хтетовског манастира, ССА I, и ниже потписани, Стари завет у аренгама повеља Стефана Душана, ССА II. О доприносу М. Благојевића решавању појединих питања из српске дипломатике писао је С. Мишић (ССА I).

Трећи број *Старог српског архива*, за годину 2004, уредништво је посветило академику С. Ћирковићу, чији су бројни радови дали резултате од немерљивог значаја за развој српске дипломатике, а који и сам учествује у раду часописа прилозима и стручном подршком. У новој свесци наћи ће се библиографија његових радова о дипломатичким темама. За рубрику *Дипломатичка грађа* припремљена су издања 9 исправа. Сарадници углавном настављају рад у областима којима су се бавили у прошлом броју: Р. Михаљчић повељама цара Уроша (повеља Мљету из 1357), С. Мишић повељама Стефана Дечанског (повеља Хиландару о међама Крушевске метохије из 1327), С. Марјановић-Душанић мракким комплексом (Душанова повеља из 1342), Д. Живојиновић повељама хиландарског братског сабора (повеља из 1359/60), док С. Рудић,

Ј. Мрغيћ-Радојчић и А. Фостиков настављају са објављивањем босанских аката. Збирку за овај број употпуњују по једна повеља Стефана Лазаревића (М. Шуица) и краља Душана (наш рад). Другу рубрику чине два чланка: Ђ. Бубало даје прилог познавању збирке *Monumenta serbica* Ф. Миклошича на примеру једне повеље краља Уроша I која се чува у манастиру Савини, а С. Марјановић-Душанић расправом *О питању аутентичности повеља мракког комплекса* сумира резултате до којих је дошла обрадом појединих докумената из ове групе, расветљавајући спорна питања.

На крају треба још истаћи да је *Стари српски архив* опремљен веома добрим научним апаратом који читаоцу омогућава квалитетан увид у изнету материју. Поменули смо одлично израђене фотографије докумената, као и географске карте са приказаним топографским подацима из повеља, а додајемо да се на крају сваке свеске налази регистар личних и географских имена и “ствари” (правних и социјалних израза). Када се уз све има у виду и поуздана техничка обрада текстова и других садржаја, можемо да закључимо да се ради о једном хвале вредном научном подухвату који у струци поставља високе критеријуме и српску дипломатику приближава стандардима у оним земљама где постоји као већ веома развијена историјска дисциплина.

Жарко Вујошевић